

»Kelleste omad«

Ühe romaanitõlke ajaloost

Möödunud sajandi lõpupoolel olid need ajad eesti kirjanduses juba unustusehõlma vajunud, kus balti-saksa kirjamehed »armsale maarahvale« kirjutasid aja-viitejutte — üks paremas, teine halvemas eesti keeles. Et ka samade autorite emakeeles ei ilmunud eriti silmapaistvat, mida oleks vajalikuks peetud eestistamiseks, jäi eesti lugejale niisama hästi kui tundmatuks, kas Eesti- ja Liivimaa saksa härraste hulgas leidub üldse kirjanikke või mida neis ringkondades kirjutatakse.

Üheks silmapaistvaks erandiks sai süiski Kuramaalt pärinev autor Theodor Hermann *Pantenius* (1843—1915), kes saksa lugejaskonna keskel oli saavutanud erilise populaarsuse oma ajalooliste romaanidega.¹ Kuna ajaloolise jutustuse har-rastus ikka enam pinda leidis ka eesti kirjanduses — algul vähenõudlike tõlke-jutukeste näol ning olude paranedes 1880-ndast aastast alates ka algupäranditega — on üsna loomulik, et Pantenius päevakorrale kerkis ka eesti kirjanduslikes ring-kondades. Tartus A. Grenzsteini toimetusel ilmuv ajaleht »Olevik« hakkas a. 1885 oma joonealusena avaldama Panteniuse romaani »Die von Kelles«, asetades tõlke pealkirjaks »Kelleste herrased«.

Tõlke saatus oli omapärane selles mõttes, et ta lõpule jõudis alles 17 aasta pärast, muidu esindab ta — nagu lugematu arv teisi tõlkejutte ajalehtedes — tükikest tavalist, kuid vähe käsitletud kirjandus- ja kultuurilugu sajandivahetustelt.

Panteniuse romaani tõlge hakkas ilmuma, nagu mainitud, ajalehes. On iseloomulik, et tol ajal kaaluv osa tõlkekirjandust astus lugeja ette just ajakirjanduse vahendusel. Möödunud sajandi teisel poolel toimus seal kiire ekspansioon — ajalehed suurenesid ennenähtamatu kiirusega, üksikute väiksekaustaliste nädalalehtede ase-mele kerkis sajandivahetuseks mitu 2, 3 või isegi 6 korda nädalas ilmuvat suure-formaadilist ajalehte. Tähtis osakond neis oli jutunurk ja see vajas rohkesti materjali. Lehetoimetaja oli samal ajal ka »kirjanik«: kui ta ei kirjutanud lehele just algu-pärast juttu »tõsisest elust«, siis ta vähemasti tõlkis jutunurgale välisautorite töid.

Panteniuse romaani tõlkijaks oli paari aasta eest ülikooli lõpetanud ja parajasti Paistus kirikuõpetajana toimiv *Jaan Bergmann* ning tema algatusel oligi teos võetud »Oleviku« jutunurka.² Valikut peab lehe toimetaja Grenzstein kõigiti õnnestunuks:

¹ T. H. Panteniuse elust ja loomingust lähemalt vt. *E. Seraphim*, Th. Hermann Pantenius. Baltische Monatsschrift Bd. 77 (Jhrg. 55), Riga 1913, lk. 243 jj.

² »Kelleste herrased« võtsime meie tema eestistaja soovi pääle. — Olevik 1885, nr. 19.

See romaan räägib asjadest, mis meie kodumaa pinnal — Tartus, Rõngus jne on sündinud ja mis just meie kodumaa ajaloo on välja võetud. Kõik asjatundjad kiidavad seda romaani väga hääks. Saksa keeles maksab see romaan 4 rbl. 20 kop. Meie lehe lugejad saavad ta Eesti keeles märksa odavamalt kätte.³

Grenzstein kiidab samas ka tõlkijat ning ütleb, et »selle romaani eestistaja on kõigiti tubli kodumaa ajaloo tundja ja osav kirjanik, meie tuttav«. Bergmanni nimi jäetakse siiski mainimata, kuid lugejate ees avaldatakse rõõmu, et on saanud selline tubli kaastööline, ja loodetakse, et uus jutt on kõigile meeltemööda. J. Bergmann oli oma heade tõlgetega, niisamuti ka algupäraste luuletustega tähelepanu äratanud juba üliõpilaspõlves, populaarne oli ka tema »Üleüldine ajalugu«.

Eelteate kohaselt pidi romaan ilmuma hakkama üsna aasta alguses — nr. 10-s. Väikse hilinemisega, nr 13-s, tulebki »Oleviku« jutunurgas *Kelleste herrased. T. H. Panteniuse ajaloolik jutustus Liivimaa minevikust*. Tõlkija kohta puuduvad nüüdki teated, nii nagu tol ajal tõlkijat ainult harukorral mainiti. Romaanile omistatakse suurt tähtsust, toimetus ei jäta juhust kasutamata, et selle varal püüda lehe levikutki laiendada: »Et suur romaan 'Kelleste herrased' nr 13. pääle hakkab, siis palume tellijaid rutata, et jutustuse alustusest ilma ei jääks«.⁴

Nagu arvatud, tõmbaski romaan endale lugejaskonna laialdase tähelepanu — niihästi kõnealuses »Oleviku« jutunurgas kui ka hiljem, kui tõlge lõplikult valmis. Palju loeti teda ja palju vaieldi tema üle, teab kinnitada näit. M. J. Eisen.⁵ Huvi põhjus oli ilmne: romaani tegevuspaik on Tartu ümbruskond⁶, kirjeldus on hoitud erapooletult faktiliste andmete raamides, ja kõige enam — romaanis paljastatakse julgesti omaaegsete Tartu ümbruskonna härraste toorust ja hirmutegusid, kuna muidu kõrgemate klasside arvustamist või süüdistamist alama rahva ees lubatuks ei peetud. Saksa härraste omavahelised intriigid ja tülid, kus isegi vend tagasi ei pörka kaitsetut öde toorel kombel tapmast, kõrkust, mis ei luba inimeseks pidada alamast seisusest olevust, kõike sellist, mis tavaliselt surnuks vaikitud või hoopis ilusates värvides püütud esitada, paljastab Panteniuse romaan suure tõetruudusega. Lisaks sellele hoiab autor lugeja närve pingul kohutavate sõja- ja rüüstamisstseenide esitamise, kui ta näitab vene röövsalkade hirmutegusid talurahva keskel.

Kuid oma rahva mineviku tundmist oli Vene piirimaade rahvastele alati peetud ohtlikuks, tsensuuri ja muude vahendite abil hoiti nad sellest teadmatutes. Et Panteniuse teose kaudu nüüd laiematesse hulkadesse eestlaste keskel levitati soovimatuid fakte rahva ajaloo, loeti mõnedes ringkondades nüüdki kahjulikuks. Tuli juurde veel muidki asjaolusid, mis polnud soodsad »Oleviku« tõlkele.

Juba varsti pärast »Kelleste herraste« käimapanekut »Olevikus« pahandab Tartu saksa leht, et »ei olla nimetatud romaan rahvale igas tükis tõeste mitte hää

³ Olevik 1885, nr. 4.

⁴ Kuulutus; Olevik 1885, nr. 14.

⁵ [M. J. Eisen] Dr. Ise, Kodumaa tähtsad lood. Tallinn 1902, lk. 103.

⁶ Kelleste mõis, peategelaste elupaik, on Eiseni tõenduste kohaselt hilisem Krootuse mõis Kanepi kihelkonnas. — Vt. Eisen, tsit. t., lk. 105.

lugeda».⁷ Grenzstein püüab süüdistusi pareerida näidates, et Pantenius on a fakte esitanud tõetruult, et ta on hoolikalt allikaid uurinud ning et tema romaani »ei ole meie teada ükski kriitika ei mingis tükis laitud».⁸ Kampania tõlke vastu käib aga mitmes kohalikus saksa lehes, romaani autorile saadetakse kirju, et see vahele astuks.

Takistuste tegemine autori kaudu oligi kerge, sest nüühästi tõlkija kui ka »Oleviku» toimetaja olid ettevaatamatult jätnud autorilt tõkeloa küsimata. Tõlkimist toimetajad ajalehtede jutunurgad tavaliselt omavoliliselt, ja et Pantenius tol korral pealegi elas nii kaugel kui Leipzgis, ei arvestanud Grenzstein nähtavasti mingit ohtu loata tõlkimises.

Aga lehetoimetaja kõige kardetavam vaenlane tol väiklaste näaklemiste ajastul oli naaberlehe toimetaja. Nüühästi Grenzstein ise kui mitugi ta kolleegidest ei kohkunud tagasi ühegi vahendi ees, kui oli vaja oma võistlejat mustata või hävitada. Et Grenzsteinil romaani tõkeluba puudub, polnud teadmata Riias ilmuva saksameelse lehekese »Kündja» toimetajal Nebocatil, kellega nii Grenzsteinil kui ka teistel eesti lehtede toimetajatel juba mõnda aega oli olnud kanakitkumisi. Sama mees võtabki endale saksa leeri peaosa. Pahaennustav on juba »Oleviku» poleemika Nebocatiga kõnesoleva aasta aprillikuus, kus Grenzstein asub end kaitsma ning läheb vastu rünnakule, väites, et »Kündja ei jää oma adra juurde» ning et »hra Nebokat on koguni tõiste tööpõldude pääle tööle astunud». Grenzstein ironiseerib oma Riia kolleegi ja selle »põllutöö ja maailmateaduse ajalehte», süüdistab teda igakülgses ignorantsuses (näit. ajalehe pealkirja kohta: »võime Kündja toimetajale teada anda, et 'maailmateadust' maailmas olemaski ei ole») ning hurjutab ta piiratud enesekiitust, kuid ometi otseselt nimetamata, et tüli on seekord Panteniuse romaani pärast.⁹ Aga juba nädal hiljem puudub jutunurgas romaan ja Grenzstein on sunnitud lugejatele teatama, et »Kelleste herraste» jätkamine lehes pole enam võimalik:

Meie romaanile »Kelleste herrased» tahetakse takistusi teha. Tuttav hra Nebokat andis meile mõne päeva eest teada, et tema hra Panteniuse käest selle romaani tõlkimise õiguse olla »Kündja jauks Wenemaal» enesele saanud, ja ta palub meid »seaduse põhjusel Kelleste herraste edasitrukkimist kohe seisma jätta». Meie küsimise pääle kostis meile hra Pantenius, et tema selle õiguse tõeste Nebokatile olla ära annud.¹⁰

Motiividest, miks autor »Oleviku» tõlke ära keelab ja loa annab Nebocatile, kuuleme lähemalt avalikus selgituskirjas, mille Pantenius saadab sõprade ja balti-saksa publiku informeerimiseks Riia lehele »Zeitung für Stadt und Land». Ta kõneleb selles, kuidas »tuttavad ja tundmata kodumaalased» talle hulgaliselt ärevaid kirju kirjutavat romaani »Die von Kelles» eestikeelse tõlke pärast ja konstateerib, et

⁷ Olevik 1885, nr. 15.

⁸ Sealsamas.

⁹ Olevik 1885, nr. 17.

¹⁰ Olevik 1885, nr. 18.

Oleviku avaldamine ilma minu teadmata ja täieste minu tahtmise v
sündinud. Minu tahtmise vastu sellepärast, et ma seda sugugi hää meelega ei või näha, et minu luuletust ühes lehes avaldatakse, kes, kuidas kõik mu sõbrad ütlevad, enesele iseäraliseks ülesandeks on teinud säälseid Sakslasi oma lugijate silmis halvaks teha, kuna mina Baltimaa õnne Sakslaste, Lätlaste ja Eestlaste sõbrusest olen otsinud ja veelgi otsin.¹¹

Edasi ütleb Pantenius, et ta olevat lubanud romaani eestikeelse tõlke avaldamise »Kündjale», sest et »Kündja on oma toimetaja tõenduse järele see leht, kes enesele iseäraliseks ülesandeks on võtnud seda mõtet edendada, et Eestlastel ja Sakslastel ühesugused hüüdmised ja püüdmised (Intressegemeinschaft) on».¹²

Selles olukorras on »Kelleste herraste» jätkamine »Olevikus» võimatu, tagajärjeks oleksid kohtuskäimised, milliseid juba muidugi on küllalt. Aga Grenzstein ei tunne end siiski lõplikult lööduna: tal on juba valmis plaan, mis ühtaegu oleks vastulöögiks Nebocatile ja sellelt võtaks loodetud võidurõõmu, samuti aga ka lepitus lugejatele, kellel põneva romaani lugemine on pooleli jäänud:

Selle tüki pääle on Nebokatile parast kustust tarvis. See ei ole meil ka mitte raske anda. Meie jätame »Kelleste herraste» edasitrukkimise tõeste kohe seisma, aga — meie toome selle romaani üle oma lugijatele pika kriitikalise läbirääkimise, mis seaduslikult lubatud on. Oma töö juures lubame meie hra Nebokatile õige erapooletu olla, ja seda lubamist täidame meie sellega, et meie romaani ilusamad kohad tarvilisel pikkusel oma auustatud lugijatele, kes tema alustusega juba tuttavad on, ette toome. Palume siis auustatud lugijaid natukene oodata, kunni meie oma kriitikalise tööga võime alustada.¹³

Nii asendataksegi romaani tõlge referaadiga, viimasega saadakse algust teha siiski alles 3 kuu pärast. »Arvustusline kirjeldus» Panteniuse romaanist, millest ainult 3 esimest peatükki jõudis ilmuda tõlkes, on aga nii üksikasjalik ja täis »ilusamate kohtade» pikki tsitaate, et teda jätkub lehe jutunurgas ligi pooleks aastaks.¹⁴

Grenzsteini äpardus »Oleviku» joonealusega äratas naabritegi tähelepanu. »Virulase» toimetaja Jaak Järv, kellel endal samal ajal annetena ilmub suur ajalooline romaan, registreerib naabri seikluse kaasatundva alatooniga.¹⁵ Järv võtab Nebocati kahtlase tegevuse pikema arutuse alla veidi hiljem, kui »Kündja» toimetaja oma lugejatele pakub küll õmblusmasinaid, Krimmi veine ja muud.¹⁶ »Toimetaja on lehe kirjutaja ammeti kõrval 'Kündja' lugejate kasuks ka — kaupmeheks hakanud. — Õnnelik igamees, kellel auu on Kündja lugeja olla. Telli sa isalikust toimetusest, mis sa tahad, kas tünder silku või tonn vankri-määret, ankur porujommi või korv 'paiast'».¹⁷ Kõige kõlvatumaks peab aga Järv asjaolu, et Nebocat on oma lehe

¹¹ Olevik 1885, nr. 19.

¹² Sealsamas.

¹³ Olevik 1885, nr. 18.

¹⁴ Nr. 31—51.

¹⁵ Virulane 1885, nr. 19.

¹⁶ Vt. näit. Kündja 1885, nr. 39 ja 42.

¹⁷ Virulane 1885, nr. 42.

kaudu hakanud koguni kosjasobitajaks või ajab veelgi kahtlasemat äri, kui tab, et »ilusad, noored neiud leiavad kasulikku kõrvalist teenistust».¹⁸ Viimasest hakkab kinni ka Grenzstein ise ja ruttab naabrit lõksu meelitama: ta kirjutab »Kündja» toimetusele ja tutvustab end noore neiuna. Nebocat kukubki sisse ja varsti leiab ta oma vastuse trükkituna »Olevikus». Kirjas, mis on varustatud nurgatempliga »Redaction und Expedition des 'Kündja'», öeldakse, et »üks Eesti peig on mu käest üht tütarlast või noort neiu mõne tuhande rubla kaasarahaga küsinud», palutakse päevapilti ja nõutakse 1 rubla sobituse eest. Käekiri olevat sama, konstateerib Grenzstein juubeldades, mis kevadisest korrespondentsis »Kelleste herraste» pärast, seega Nebocati oma. Grenzsteinil on nüüd võimalus oma vastast väärilt hurjutada: »Ütelge ometi, hra Nebokat, kuidas võib inimene ennast sedaviisi ära unustada! Teie hakkate kosjasobitajaks ja võtate selle eest maksu, mis tänini ainult Odessa ja Kiievi Juutide asi oli».¹⁹

Selline oli mõnede ajalehtede tase tol ajal ja selline oli mees, kes peasa mängis »Kelleste herraste» tõkestamises, just niisuguse valis Pantenius oma usaldusmeheks uue tõlke tarvis. Oli ebareaalne, et väike ning majandusraskustes siplev »Kündja» suudaks avaldada suurt romaani. Õigusega võis Grenzstein ennustada juba käimasolevate vaidluste puhul:

Kui Kündja aga tõeste peaks »Kelleste herrasid» trükkima hakkama, siis võib küll olla, et üks suur jagu tema auustatud lugijatest enne mulda läheb, ennegu väike leht pika romaaniga lõpule jõuab.²⁰

»Kündja» ei teinud katset uue tõlkega, alles 17 aastat hiljem küsis Jaan Bergmann autorilt tõlkeloat ja võttis poolelijäänud töö uuesti käsile. Tõlge ilmus 1902. aastal »Postimehes» ja äratrükina samal a. raamatuna, kandes nüüd pealkirja »Kelleste omad». Läti keeles oli romaan selleks ajaks juba ammu raamatuna ilmunud.²¹

Mis puutub Jaan Bergmanni tõlkesse, siis peeti seda omal ajal õnnestunuks: oli ju Bergmann tunnustatud ühe parima tõlkijana ja keeletundjana. Tööd ei saa aga muidugi mõõta tänapäeva mõõdupuuga, kus nõuded ja võimalused on hoopis muutunud. Tolleaegse tõlketöö vooruseks ei peetud originaali täpset jälgimist — vastupidi loeti ideaalseks põhimõtet, mida näit. M. J. Eisen rõhutab noorele E. Aspele näpunäiteid andes: »ei pruugi Teie sõna-sõnalt iialgi überpanna; mida vabamalt see sünnib, seda parem on».²² Et Bergmanni tõlge on üsna vaba, peetakse tööle suureks tuluks. Kui Tartu saksa leht »Oleviku» tõlke ümber polemiseerib ja seda rahvale kardetavaks peab, vastab Grenzstein, et sakslaste argumendid olevat »Panteniuse saksakeelse romaani päälle põhjendatud, kuna »Oleviku» eestistus temal

¹⁸ Kündja 1885, nr. 39.

¹⁹ Olevik 1885, nr. 46.

²⁰ Olevik 1885, nr. 19.

²¹ Theodora Hermana Pantenija, Keleeschi (Die von »Kelles»). Romans is Widsemes pagahnes. Romanu Sandera tulkots. Riga 1887.

²² A. Raag, Elisabeth Aspe elu ja looming. Tartu 1928, lk. 27.

alles tundmata on». ²³ Ja 17 aastat hiljem peab »Postimees» tõlget koguni origiparemaks, sest algupärandi teksti on tarvitatud vabalt:

Eesti keelses ümberpanekus on selle eest muretsetud, et lugu igal pool lugeeda ja ettelugeeda sünnib, alguskeeles on mõni koht perekonnale ja lastele vähe kõlbmata. — Igapidi on selle eest hoolt kantud, et töö kõigiti ilus ja puhas saaks. ²⁴

Pastor Bergmann on mitmedki vandesõnad ja vulgaarsused Panteniuse tööst välja puhastanud, ühte ja teist on ta omast käest juurde pannud, isegi Koidula värsse sisse põiminud. Kuid töö on kantud soovist heast romaanist pakkuda head tõlget ja mõne teise käes oleks see vaevalt sel määral õnnestunud. Lühike katkend tõlke algusest võrrelduna originaaliga annab ettekujutuse Bergmanni töö laadist. [1885. a. tõlge, sulgudes erinevused 1902. a. tõlkes.]

Esimene päätükk.

Leige võitu lõunapoolsed tuuled puhusivad ju üle Liivimaa lumetanud laanta ja legendikkude. Küll kattis sügav lumi veel nurmi ja niite [nurme ja niitu], küll kandis veel jõgede ja järvede jää raskeidki koormaid, aga maanteel kippus ju kruus [ruusk] paiguti paistma ja jõgede pinnal nähti tükati sula vett. Pisut päivi veel ja aeg oligi käes, kui [kus] ei kannu ega murra, kus edasi ei saa, kas tõmba või tõuka, löö või [ehk] lükka. Seda teadis nii hästi [niihästi] saks kui talupoeg. Sellepärast olivad teed teelisi täis. Pikad voorid venisivad pikkamisi edasi, regi ree järel [jälil], hobuse karvand ree ees, vilja koorem [vilja ehk lina koorem] ree pääl, talupoiss ree taga. Kubja terav silm valvas selle üle, et kõik korra pärast sündis.

Erstes Kapitel.

Es war um die Zeit, in der die ersten warmen Winde von Süden her über das schneebedeckte Land streichen. Noch lag tiefer Schnee in den Wäldern und auf den Fluren, und das Eis auf den Strömen trug noch schwere Lasten; aber auf den Heerstrassen trat doch schon hie und da der nackte Sand zu Tage, und wer auf das Eis des Flusses wollte, musste erst durch Uferwasser. Noch ein paar Wochen und es trat die böse Zeit ein, in der es weder brechen noch halten wollte und niemand auf den aufgeweichten Wegen fort konnte. Das wusste man nur zu gut, darum eilte auch alles, was noch vom Lande in die Stadt wollte, die letzte Bahn zu benutzen, und auf allen Strassen herrschte reges Leben. ²⁵

»Postimehe» kaudu astus tõlge a. 1902 suurearvulise lugejaskonna ette. Ajad olid 17 aasta jooksul sedavõrd muutunud, et enam takistusi ei tehtud varemini ebasoovitavaks peetud teose avaldamiseks.

²³ Olevik 1885, nr. 15.

²⁴ Postimees 1902, nr. 90.

²⁵ T. H. Pantenius, Gesammelte Romane. 5—6; Die von Kelles. Bielenfeld 1899, lk. 1.

»Die von Kelles«

VON HERBERT SALU

Der historische Roman von T. H. Pantenius »Die von Kelles« ist eins der wenigen Werke baltendeutscher Schriftsteller, die man in den 80-er Jahren des 19. Jahrhunderts ins Estnische übersetzt hat; die Zahl der übersetzten Bücher war gering, obwohl damals die historische Erzählung sonst sehr in Mode war. Die in Tartu (Dorpat) erscheinende Zeitung »Olevik« begann die Übersetzung in ihrer Erzählungsecke zu veröffentlichen. Da der Roman aber den baltendeutschen Adel in schlechtem Licht erscheinen lässt, waren die deutschen Kreise dagegen, dass das Werk in estnischer Sprache erschiene

und den bauerlichen Lesern die negativen Seiten ihrer Vorfahren enthüllte. Dem Verfasser wurde nahegelegt, das Erscheinen der Übersetzung zu verbieten, und das Erreichen dieses Verbots erwies sich denn auch als leicht, weil er nicht die Erlaubnis zur Veröffentlichung der estnischen Übertragung erteilt hatte. Erst 17 Jahre später — im Jahr 1902 — konnte der Roman von Pantenius in der Übersetzung von Jaan Bergmann erscheinen, unter der Überschrift »Kelleste omad«, die dem Titel des Originals genau entspricht.